

ანთროპომორფული გამოსახულება არმაზისხევიდან

2018 წელს მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფ. არმაზისხევეში, კერძო მესაკუთრის მიერ წარმოებული მიწის სამუშაოების შედეგად დაზიანდა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის სამარხები რომლებიც შეისწავლა დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალის ექსპედიციამ.¹

ექსპედიციამ გამოიკვლია ექვსი ორმოსამარხის ნაშთი. ორი მათგანი ქვაყრილიანი იყო. ძლიერი დაზიანების გამო სამარხი ორმოს კონტურები მხოლოდ ნაწილობრივ იკითხებოდა. სამარხებში გამოვლინდა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის სამაროვნებისთვის დამახასიათებელი ინვენტარი: სამეურნეო, სამზარეულო და სუფრისთვის განკუთვნილი კერამიკული ჭურჭელი; ბრინჯაოს ფიბულა და ბუნიკი; საბრძოლო იარაღიდან დადასტურდა რკინის შუბისპირი და სატევარი.

შესწავლილ სამარხთა ნაშთებში აღმოჩენილი ინვენტარი პარალელურს პოულობს როგორც საკუთრივ მცხეთის, ისე ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სხვადასხვა სამაროვნებზე (წეროვანი, ნარეკვავი, სამთავრო, ღრმაღელე, კასპი, თრელი, მუხრანის ველი, კოდისხევი და ა. შ.).

სამაროვანზე მიკვლეული სამარხეული ინვენტარი შესაძლებელია ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად დაიყოს: I ჯგუფი თარიღდება ძვ. წ. XI-IX საუკუნეებით, ხოლო II ჯგუფის სამარხები ძვ. წ. VIII-VII სს. განეკუთვნება.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი წინამდებარე კვლევა, ამ ეტაპზე, შემოიფარგლება მხოლოდ სამაროვანზე გამოვლენილ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ერთ-ერთი სამარხით (სამარხი № 1. ფ. №1), რომელშიც, მეცნიერული თვალსაზრისით, მეტად მნიშვნელოვანი არტეფაქტი დადასტურდა – პირმოყრილი დერგი, რომელსაც მხარზე დაძერწილი აქვს ანთროპომორფული გამოსახულება.

სამარხში აღმოჩნდა: თიხის დერგი (ვინაიდან დღევანდელ არქეოლოგიურ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არსებობს მკაფიო გამიჯვნა კერამიკული ფორმებისა, და მათი კლასიფიკაციისას მეცნიერები მხოლოდ სუბიექტური მოსაზრებებით ხელმძღვანელობენ, კერამიკული ჭურჭლის ფორმისთვის შესაბამისი ტერმინის მისადაგების დროს, ამიტომ ხშირად ვხვდებით

¹ ხელმძღვანელი – ნიკოლოზ მაისურაშვილი.

ხოლმე შემთხვევებს, როცა ერთი და იგივე ზომის და მოცულობის ჭურჭელს ზოგ შემთხვევაში ქოთანს უწოდებენ, ზოგ შემთხვევაში კი დერგს. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენ ვუწოდებთ „დერგი“ #1 სამარხში აღმოჩენილ ზემოაღნიშნულ ჭურჭელს, რადგან მისი დამახასიათებელი მორფოლოგიური ნიშნების მატარებელი გვიანბრინჯაოს პერიოდის ჭურჭელი, პარამეტრების გათვალისწინებით, არქეოლოგიურ სამეცნიერო ლიტერატურაში უფრო „დერგად“ არის წოდებული). ჭურჭელი ბიკონუსურტანიანია, პირმოყრილი, ორყურა. ყურები ჭურჭელს ერთმანეთის სიმეტრიულად, მხარზე ჰქონდა დაძერწილი (ყურები დერგს, სავარაუდოდ, საგანგებოდ აქვს მომტვრეული); ჭურჭელს პირთან ბრტყელი და სქელი საცერული აქვს დაძერწილი; პირზე ოთხი რელიეფური სარტყელი შემოსდევს, რომელთაგან ბოლო ორი წინვისებური ორნამენტითაა გაფორმებული. პირს ქვემოთ, მხარზე, ნაკანრი ტალღური ორნამენტი შემოუყვება.

მხარზე დაძერწილია რელიეფური, ხელ-ფეხ გაშლილი ადამიანის გამოსახულება, ფეხშიშველი, წელზე სარტყელი აქვს შემორტყმული, რომელიც მოკლე, ირიბი ნაჭდევებითაა გაფორმებული. მისი ხელები ტანთან შედარებით არაპროპორციულად გრძელია. ანთროპომორფულ გამოსახულებას ფეხებზე მუხლების ადგილას და ხელებზე იდაყვების ადგილას თითო-თითო რგოლი აქვს დასმული – სტილიზებულად გადმოცემულია სახსრები. პირისახის ნაკვთები არ არის დამუშავებული და ძლიერ სტილიზებულია. როგორც ჩანს, აქ გადმოცემულია შიშველი მამაკაცის ფიგურა. ჭურჭელი გამომწვარია მორუხო-მოშავოდ. გამოწვა არასრულია, არათანაბარი, რის გამოც დერგის კეცი ფხვიერი და შლადია. აღნიშნული გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ დერგი ნაჩქარევად არის დამზადებული, შესაძლოა სპეციალურად სამარხში ჩატანების მიზნით (ფ. № 2-3).

ქოთნის ფარგმენტები, თიხის. პირმოყრილი. პირს ქვემოთ შემოუყვება ირიბი ნაჭდევები. ჭურჭელს მთლიანად აკლია მისი ქვედა ნახევარი. ძალზე ცუდადაა გამომწვარი. უხეშკეციანია. ის, სავარაუდოდ, სპეციალურად სამარხში ჩასატანებლად, ნაჩქარევად არის დამზადებული. გამომწვარია მოყავისფრო-მორუხოდ.

მძივები, სარდიონის. სფერული ფორმის, 5 ცალი. აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ქვეშ (ფ. № 4).

ანთროპომორფული გამოსახულებები ხშირად არ გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ სხვადასხვა პერიოდის არქეოლოგიურ ძეგლებს შორის და საკმაოდ იშვიათია მათი გამოსახვა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის თიხის ჭურჭელზე.

ადამიანის უადრესი გამოსახულებები ამიერკავკასიასა და კერძოდ საქართველოში ნაპოვნია არქეოლოგიურ ძეგლებზე, რომლებიც თარიღდებიან

ნეოლითის მიწურულით და ენეოლითის პერიოდით. ესენია თიხისგან გამოძერწილი, მცირე ზომის, 5-6 სმ. სიმაღლის ფიგურები.¹

ქვემო ქართლში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს, იმირის გორაზე, ხრამის დიდ გორაზე და არუხლოს გორაზე დადასტურებულია კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლებზეც დატანილია სქემატური ანთროპომორფული გამოსახულებები. ისინი თარიღდებიან ნეოლითის მიწურულით და ენეოლითის ხანით. მათ აქვთ მკვეთრად გამოკვეთილი მამაკაცური ნიშანი – ფალოსი.

ისინი წარმოადგენენ სქემატურად შესრულებულ, ორივეხელაპყრობილ მამაკაცის გამოსახულებებს. იმირის გორის ანთროპომორფულ გამოსახულებას, რომელიც დაბალი რელიეფის სახით დაძერწილია ჭურჭლის პირზე, წელზე ფართო სარტყელი აქვს შემორტყმული. მისი სიმაღლე 3 სმ-ია. ფიგურა ნაკლულია – მოტეხილია მისი ქვედა ნაწილი ფეხებითურთ, თუმცა გაშლილ ფეხებს შორის შეიმჩნევა ფალოსის ნიშანი (ფ. # 9).²

ანალოგიურ გამოსახულებიანი ჭურჭლის ფრაგმენტი აღმოჩენილია ხრამის დიდ გორაზე. ფიგურა მუხლებშია ჩამჯდარი, ფეხები განზე აქვს გაშლილი, ხელები მკლავებში მოხრილი და ზევით აღმართული; აქვს წვრილი კისერი, რომელიც მთავრდება პატარა მრგვალი თავით; ფეხებს შორის წამონაზარდი, სავარაუდოდ, ფალოსს უნდა გამოსახავდეს (ფ. # 10).³

ანთროპომორფული გამოსახულებები გვხვდება არუხლოს გორაზე აღმოჩენილ კერამიკულ ფრაგმენტებზეც. ერთ-ერთ მათგანს აქვს ფართოდ გაშლილი და ზეაპყრობილი ხელები, გამოკვეთილი ფალოსის ნიშანი, ფეხები მკვეთრად არის განზიდული (ფ. # 11).⁴

თიხის დერგი ანთროპომორფული გამოსახულებებით დადასტურდა ასევე ნატახტრის (მცხეთის მუნიციპალიტეტი) გვიანბრინჯაოს პერიოდის სამაროვანზე, № 31 სამარხში. ის შავადაა გამომწვარი, აქვს გადაშლილი პირი, ბაკო მრგვალია. აქვს დაბალი ყელი, მკვეთრად გამობერილი მუცელი, ვიწრო ძირი. ყელს სავარცხლისებრი შტამპით შემკული ფართო სარტყელი შემოუყვება. მუცელზე რელიეფური, დამტრისხული სახეებით შემკული ადამიანის სამი გამოსახულებაა დატანილი. დერგის სიმაღლე 21 სმ-ია. სამარხი, რომელშიც აღნიშნული ჭურჭელი დადასტურდა, ძვ. წ. XIV-XIII სს. თარიღდება (ფ. № 5).⁵

ნატახტრის სამაროვანზე აღმოჩენილი ადამიანის სქემატური გამოსახულება, სავარაუდოდ, უნდა გამოსახავდეს გარდაცვლილი ადამიანის სულს,

¹ ლლონტი (და სხვა), *ხრამის დიდი გორის*.

² ლლონტი, *ქვემო ქართლის*, გვ. 83-85.

³ ჯავახიშვილი, *ადამიანის გამოსახულება*, გვ. 33.

⁴ *ქვემო ქართლის*, გვ. 43-44.

⁵ სადრაძე (და სხვა), *ნატახტრის*, გვ. 57.

რომელიც ამქვეყნიურობიდან გადადის მიცვალებულთა სამყაროში. აღნიშნულზე მიგვანიშნებს როგორც მისი აღმოჩენის კონტექსტი (წარმოადგენს სამარხულ ინვენტარს), ასევე მისი გამოსახვის მანერა – გამოსახულება ძალზედ სქემატურია და არ აქვს ადამიანისთვის დამახასიათებელი ორგანოები – მხოლოდ და მხოლოდ გადმოცემულია ის ძირითადი შტრიხები, რითაც მნახველი მიხვდება, რომ აქ ადამიანია გამოსახული. ანთროპომორფული გამოსახულების სქემატურობით და ადამიანის ორგანოების უგულვებელყოფით კი ხაზგასმული უნდა იყოს ის, რომ აქ გადმოცემულია ადამიანის სული ან ადამიანი რაიმე ირეალისტურ მდგომარეობაში. ადამიანის სქემატურად გადმოცემა რომ არ არის შემთხვევითი და ამას სრულიად განსაზღვრული, კონკრეტული დატვირთვა რომ ჰქონდა, მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში უკვე აღარ არის მიღებული ადამიანის სქემატურად გამოსახვა (როგორც ეს იყო ნეოლით-ენეოლითის ხანაში), არამედ, აღნიშნული პერიოდის ანთროპომორფული ფიგურები და გამოსახულებები სრულიად რეალისტურ-ადამიანურია, რამდენადაც მათ აქვთ ადამიანის სხეულის ყველა ნაწილი. აღნიშნულ ეპოქაში ადამიანის სქემატური გამოსახვა პრაქტიკულად აღარ ხდება.

შესაბამისად, ეპოქისთვის დამახასიათებელი ნორმებიდან გამომდინარე, ნატახტრის სამაროვანზე დადასტურებული ანთროპომორფული გამოსახულების სქემატურად გადმოცემა სრულიად შეგნებულად უსვამს ხაზს მის ირეალისტურ, საკრალურ ბუნებას.

აღნიშნულ ვარაუდს შესაძლებელია ამყარებდეს ის ფაქტიც, რომ ტექნიკურად, რეალისტური ადამიანის გამოსახულებების დაძერწვა კერამიკულ ჭურჭელზე მეთუნე ხელოსნისთვის ძალიან მარტივი უნდა ყოფილიყო შესასრულებლად და ამ შემთხვევაში საქმე არ გვაქვს მეთუნე-ხელოსნის დაბალ პროფესიონალიზმთან, მით უმეტეს იმ ფონზე, როცა გვიანბრინჯაოს პერიოდიდან კერამიკული მრეწველობა ახალ, განვითარების მაღალ დონეს აღწევს, მზადდება პროპორციული, სხვადასხვა ფორმის და ფუნქციის მატარებელი ჭურჭელი, რომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა ძალზედ მრავალფეროვანი, სიმეტრიული, სხვადასხვა ტექნიკით მიღებული გეომეტრიული ორნამენტით არის შემკული და მათი შესრულება ტექნიკურად ბევრად უფრო რთულია, ვიდრე მარტივი ანთროპომორფული გამოსახულებების დაძერწვა კერამიკულ ჭურჭელზე.

გრაკლიან გორაზე (კასპის მუნიციპალიტეტი, სოფ. იგოეთი), ნაშალ ფენაში აღმოჩნდა კერამიკული ჭურჭლის ორი საინტერესო ფრაგმენტი: ერთ-ერთი მათგანი ნაცრისფრადაა გამომწვარი, ზედაპირი გლუვი, კეცი სილის მინარევით. ზედაპირზე დატანილია ნაკანრი ხაზებისგან შედგენილი ორი სარ-

ტყელი. ზედა და ქვედა სარტყელებს შორის მოცემულია ადამიანის გამოსახულება, რომელიც შესრულებულია თიხის მცირე ზომის მრგვალ-ბრტყელი გუნდების მეშვეობით. შუაში ვერტიკალურად განლაგებული ხუთი გუნდაა ერთმანეთის მიყოლებით დაძერწილი. პირველი გუნდა წარმოადგენს ადამიანის თავს, რომელსაც სახის ადგილას ამოღარული ხაზები აქვს დასმული. ვერტიკალურად დასმული გუნდებიდან მესამე გუნდის ორივე მხარეს სამ-სამი ასეთივე მრგვალ-ბრტყელი გუნდაა დაძერწილი, რომლითაც განზე გაშვებული ხელებია გამოსახული. მესამე გუნდის შემდეგ კიდევ ორი გუნდაა დაძერწილი, რომლებიც მიმართულია ზემოთ. მკლავის ქვედა მესამე რგოლზე მიმაგრებული ორი ბურთულიდან ზედა დაღარულია და თითების სტილიზებულ გამოსახულებას წარმოადგენს. ასეთივე შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს გამოსახულებას ხელი იდაყვში აქვს მოხრილი და ზემოთ არის მიმართული. ვერტიკალურად დაძერწილი გუნდებიდან ქვედა მეხუთე ბურთულის მარჯვენა მხარეს, განზე გაზიდული ოთხი ბურთულაა მიძერწილი, ხოლო მარცხენა მხარეს ასეთივე სამი ბურთულაა შემორჩენილი. ეს ბურთულები წარმოადგენენ ადამიანის გაშლილი ფეხების გამოსახულებას. გამოსახულების ფეხებს შორის დაძერწილია კიდევ ერთი ბურთულა, რომელიც, სავარაუდოდ, ფალოსს წარმოადგენს და გამოსახულების მამრობით სქესზე მიგვითითებს. ადამიანის გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვედა სარტყელში ამოკანრულია სვასტიკა (ფ. № 7).

აქვეა აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის პირის ფრაგმენტი. ნაცრისფრად გამომწვარი, პირი ოდნავ გადაშლილი, ბაკო მომრგვალებული აქვს. ფრაგმენტზე მოცემულია ამოღარული ხაზებით შესრულებული სარტყელი. შემორჩენილია ორი მრგვალ-ბრტყელი ბურთულა. ზედა ბურთულა, რომელიც ადამიანის თავს წარმოადგენს, მიბჯენილია ამოღარულ სარტყელზე. მასზე დატანილია ორი ამოღარული ხაზი, რომელიც სიმბოლურად სახის ნაკვეთს ქმნის. აქვე, ამ დანაძერწების გვერდზე, შემორჩენილია სამი ასეთივე ბურთულა განზე გაზიდული მკლავის და ერთი ბურთულა, რომელიც განზე გაზიდულ ხელზეა მიძერწილი. ეს ბურთულა დაღარულია და წარმოადგენს ხელის იმიტაციას (ფ. # 8).¹

გრაკლიან გორაზე აღმოჩენილი კერამიკული ფრაგმენტები ანთროპომორფული გამოსახულებებით დათარიღდა ძვ. წ. XIII-XII საუკუნეებით.²

გრაკლიან გორაზე დადასტურებული ანთროპომორფული გამოსახულებები არ წარმოადგენენ სამარხეულ ინვენტარს და, შესაბამისად, არმაზისხევის და ნატახტრის ანთროპომორფული გამოსახულებებისგან, როგორც ჩანს,

¹ ნაკაიძე, რიტუალური ფერხულის, გვ. 10.

² ნაკაიძე, რიტუალური ფერხულის, გვ. 10.

იდეურადაც განსხვავდებიან: კერძოდ, გრაკლიანი გორის ანთროპომორფულ გამოსახულებას აქვს ფალოსის ნიშანი (რაც სრულიად შეგნებულად არ არის აღნიშნული არმაზისხევის და ნატახტრის ანთროპომორფულ გამოსახულებებზე), რაც მას ნაყოფიერების ღვთაებასთან, შესაძლოა დიდი დედის კულტანაც აკავშირებს. ასევე ამაზე მიუთითებს გამოსახულების გვერდით დატანილი სვასტიკის ნიშანიც.

სვასტიკა უძველესი ორნამენტი, რომლის სანყისი ფორმები ძველ აღმოსავლეთში ცნობილია უკვე ენეოლითის ხანიდან. სვასტიკა ჯვრის პრინციპზე აგებული ნიშანია, რომლის გვერდები ერთი მიმართულებით არის მოხრილი, რაც გამოსახულებას გარკვეულ დინამიურობას ანიჭებს და მუდმივი მოძრაობის სიმბოლოდაა მიჩნეული. მას განიხილავენ სოლარულ ნიშნად, შესაბამისად, ის წარმოადგენს სინათლის და ცეცხლის სიმბოლოსაც. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული სიმბოლო ნაყოფიერების კულტსაც უკავშირდება. გარდა ამისა, სვასტიკა მოიაზრებოდა, როგორც სამყაროს ცენტრის ნიშანი და განასახიერებდა სიცოცხლის ცხოველმყოფელობას კოსმიურ წესრიგთან მიმართებაში. სვასტიკა, ამავე დროს, დროის ციკლებად დაყოფასაც გულისხმობდა (წლის ოთხი ციკლი).¹

გვიანბრინჯაოს ადრეულ ეტაპზე (ძვ. წ. XIV-XIII სს.) მცხეთაში და ზოგადად ცენტრალური ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე მიკვლეულ სამარხეულ კომპლექსებში პირველად ჩნდება პირმოყრილი დერგი და ქვაბქოთანა.²

არმაზისხევეში აღმოჩენილ დერგს მორფოლოგიური ნიშნებით უახლოვდება სამთავროს სამაროვანზე, ძვ. წ. XV-XIII სს-ით დათარიღებულ სამარხში აღმოჩენილი დერგი. მას აქვს მოყრილი პირი, რომელიც სამი ღრმად ჩაჭრილი კონცენტრული ღარით და რელიეფური სარტყელებით აქვს შემკული. ჭურჭელი მხრებგანიერი და ძირთან ვიწროა; პირთან ბრტყელი და სქელი საცერული აქვს დაძერწილი (ასეთივე საცერული დაძერწილი აქვს არმაზისხევეში აღმოჩენილ ქოთანსაც); მხარი შემკულია ორ პარალელურ ღარს შორის დატანილი ტალღური ორნამენტით (ფ. № 6).³

პირმოყრილი, საცერულებიანი დერგი აღმოჩენილია ამავე სამაროვნის ძვ. წ. XII-XI სს-ის სამარხშიც. აღნიშნული დერგის მოყრილ პირს ფართო ღარი და ირიბი ჭდეებისგან შედგენილი სარტყელი გასდევს⁴ (ასეთივე ირიბი ჭდეებით შესრულებული ორნამენტით გაფორმებულია არმაზისხევეში აღმოჩენილი დერგიც).

¹ ხიდაშელი, *რიტუალი და სიმბოლო*, გვ. 136-151.

² სადრაძე (და სხვა), *ნატახტრის*, გვ. 86.

³ კალანდაძე, *სამთავრო*, გვ. 44-45.

⁴ კალანდაძე, *სამთავრო*, გვ. 166.

პირმოყრილი, ორყურა დერგები, რომელთაც პირზე და მხარზე რელიეფური სარტყელები შემოსდევთ (სარტყელები შევსებულია თევზიფხური ორნამენტით) აღმოჩენილია ნარეკვავის სამაროვნის ძვ. წ. XI-IX სს. დათარიღებულ # მე-9 და # 31-ე სამარხებში.¹ მორფოლოგიური ნიშნებით ისინი უახლოვდებიან არმაზისხევის პირმოყრილ დერგს. აქვე აღსანიშნავია, რომ ნარეკვავის სამაროვანზე, ძვ. წ. VIII-VI სს. სამარხებში, პირმოყრილი დერგი პრაქტიკულად აღმოჩენილი არ არის.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არმაზისხევაში აღმოჩენილ ჭურჭელზე დაძერწილ ანთროპომორფულ გამოსახულებას წელზე სარტყელი აქვს შემორტყმული, რომელიც მნახველს შეხედვისთანავე ხვდება თვალში. ამკარაა, რომ აღნიშნული გამოსახულება წარმოდგენილია რიტუალის შესრულების პროცესში, ხოლო მისი სარტყელი ამ რიტუალის აღსრულების აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენს.

აღნიშნულ ვარაუდს ადასტურებს სხვა მრავალი არქეოლოგიური აღმოჩენაც: სარტყელები რომ რიტუალური დანიშნულების ნივთებია და მათ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდში ინსიგნიის დანიშნულებაც ჰქონდათ, ამის უტყუარი მტკიცებულებაა ბრინჯაოს გრავირებული, საკულტო-სარიტუალო-საპარადო დანიშნულების სარტყელები. ისინი ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის მთელს ტერიტორიაზე გავრცელებას იწყებენ ძვ. წ. IX ს-ის ბოლოდან და ფუნქციონირებას წყვეტენ ძვ. წ. VII ს. ბოლოს. ბრინჯაოს გრავირებული სარტყელები მრავლადაა აღმოჩენილი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. მათი საშუალებით გადმოცემულია აქ მოსახლე ტომების რელიგიურ-მითოლოგიური რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც, სავარაუდოდ, ნაყოფიერების ღვთაებას უკავშირდება.

როგორც ჩანს, ტომის ბელადი თუ ხელისუფალი ან კულტის მსახური რიტუალის შესრულების დროს შემოსილი იყო სარტყელით, რომლის ტარების უფლება ყველას არ გააჩნდა.²

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ადრერკინის პერიოდის ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურების უმრავლესობას, რომლებიც რიტუალური დანიშნულების ფიგურებად არიან მიჩნეულნი, წელზე შემორტყმული აქვთ სარტყელი. უნდა აღინიშნოს, რომ სარტყელი ამკობს როგორც მამაკაცის, ასევე ქალის ფიგურებს. მაგ., კახეთში, გურჯაანის რაიონში, სოფ. მელაანის მახლობლად, ადგილ მელიღელეზე მდებარე სამლოცველო „მელიღელეზე“ აღმოჩენილი ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურების უმრავლესობა შემკულია რელიეფური სარტყელით წელზე. ისინი უნდა წარმოადგენდნენ შესა-

¹ აფაქიძე (და სხვა), *ნარეკვავი*, გვ. 28, 79.

² ირემაშვილი, *ხეკორძულას ხევის*, გვ. 64.

წირავს (ვოტივურ საჩუქარს), რომლებიც დღესასწაულის დროს მლოცველებს მიჰქონდათ „ხატთან“. უმეტეს შემთხვევაში, ისინი დაკავშირებული უნდა ყოფილიყვნენ ნაყოფიერების ღვთაების – დიდი დედის – კულტთან.¹ აღნიშნული ფიგურების ქრონოლოგიური ჩარჩო ძვ. წ. IX-VII სს-ია.

მელილელზე ნაპოვნია ასევე თიხის ორი ჭურჭლის ფრაგმენტები-სახელურები, რომლებზედაც დაძერწილია ანთროპომორფული რელიეფური ფიგურები. ისინი, როგორც ჩანს, განეკუთვნებიან საპარადო ჭურჭელს, რომლებიც, სავარაუდოდ, ხატისთვის მისართმევად იყო დამზადებული. ორივე ჭურჭელზე გამოსახულია შიშველი ქალის ფიგურა მთელი ტანით, რომელთაც ნელზე შემორტყმული აქვთ ფართე, ორნამენტირებული სარტყელები.²

ნელზე სარტყელი ამკობს კაჭრეთთან ნაპოვნ ბრინჯაოს ანთროპომორფულ გამოსახულებას,³ რომელიც სტილისტურად უახლოვდება მელაანის ფიგურებს. მათ მსგავსად მასაც აქვს ფალოსი. ფიგურა, სავარაუდოდ, ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით თარიღდება.

ასეთივე სარტყელი აქვს არლუნის ხეობიდან მომდინარე ბრინჯაოს ანთროპომორფულ ფიგურასაც, რომელიც მონადირეს გამოსახავს. მას ხელში სასროლად მომზადებული მშვილდ-ისარი უჭირავს.⁴ ფიგურა ადრერკინის პერიოდს უნდა მიეკუთვნოს.

ნელზე სარტყელი ამკობს სხვა მრავალ რიტუალური დანიშნულების ბრინჯაოს ანთროპომორფულ ქანდაკებას, რომლებიც ძვ. წ. VIII-VI სს-ით თარიღდებიან (მხედრის ფიგურა ცაგერიდან, ყაზბეგის განძის ანთროპომორფული ქანდაკებები და სხვა).

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი ადრერკინის პერიოდის ბრინჯაოს ანთროპომორფული ქანდაკებების უმრავლესობას აქვს ფალოსი, რაც მათ ნაყოფიერების ღვთაებასთან (კულტთან) კავშირს ადასტურებს.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის ანთროპომორფულ გამოსახულებებთან შესაძლოა იდეურად ახლოს იდგეს მცხეთაში, კარსნისხევის ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ტყვიისგან ჩამოსხმული შიშველი ქალის ქანდაკება რომელიც ახ. წ. I-III სს-ით თარიღდება. ქანდაკებას იდაყვში მოხრილი ხელები მალა აქვს აწეული (ფ. № 12).⁵ აღნიშნული ქანდაკება ქალღვთაებას უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს ნაყოფიერების კულტთან და უნდა განასახიერებდეს ბუნების მფარველ ძალას – დიდ დედას, რომ-

¹ ფიცხელაური, *აღმოსავლეთ საქართველოს*, გვ. 113-114.

² ჯავახიშვილი, *ადამიანის გამოსახულება*, გვ. 62.

³ ჯავახიშვილი, *ადამიანის გამოსახულება*, გვ. 75.

⁴ ჯავახიშვილი, *ადამიანის გამოსახულება*, გვ. 89.

⁵ ნიკოლაიშვილი, *კარსნისხევის*, გვ. 24.

ლის თაყვანისცემა საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომებში უძველესი დროიდან მოდის.¹

მიუხედავად იმისა, რომ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ანთროპომორფულ გამოსახულებებსა და ქანდაკებებს და კარსნისხევის ნამოსახლარზე დადასტურებულ ქანდაკებას შორის საკმაოდ დიდი ქრონოლოგიური სხვაობაა, მაინც, შესაძლებელია, ისინი ერთი და იმავე წარმართულ რიტუალთან ან ღვთაებასთან დაკავშირებული ნივთები იყოს, რადგან როგორც არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროები, ასევე ზეპირსიტყვიერი და ცოცხალ ყოფაში დაცული რიტუალები თუ წეს-ჩვეულებები მოწმობენ, რომ რელიგიურ-მითოლოგიური წარმოდგენები ავტოქთონი მოსახლეობის კოლექტიურ ცნობიერებაში საკმაოდ დიდხანს რჩებოდა და ძალიან ძნელად განიცდიდა ცვლილებებს (თუ, რა თქმა უნდა, საქმე არ გვაქვს ეთნიკურ ცვლილებებთან, რაც აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, არქეოლოგიური მასალის მიხედვით არ დასტურდება).

ზემოაღნიშნული ვარაუდის დამადასტურებელი მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. მაგ., არქეოლოგიური გათხრებით დასტურდება, რომ სამარხებში ცხენის ჩაყოლება საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაოს ადრეული ეტაპიდან იწყება.² აღნიშნული ტრადიცია საკმაოდ გვიანობამდე შემორჩა: არქანჯელო ლამბერტის (იტალიელი მისიონერი, XVII ს.) აღწერილი აქვს სამეგრელოში გავრცელებული დაკრძალვასთან დაკავშირებული საინტერესო რიტუალი, როდესაც მიცვალებულისთვის ცხენს მსხვერპლად სწირავდნენ;³ ირმის კულტის არსებობა საქართველოს ტერიტორიაზე ენეოლითის ხანიდან⁴ ადრე შუა საუკუნეების ჩათვლით დასტურდება;⁵ ჯიხვის კულტი გავრცელებულია ძვ. წ. XIV-XIII სს-დან ახ. წ. III-IV სს-ის ჩათვლით;⁶ ტახის (ლორის) კულტის საქართველოს ტერიტორიაზე შუაბრინჯაოს ხანიდან ვხვდებით. ლორის კულტის თაყვანისცემა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე XX ს-შიც არის დადასტურებული;⁷ გველის კულტი, არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით, საქართველოს ტერიტორიაზე, ადრებრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული⁸ გვიანანტიკური ხანის ჩათვლით გვხვდება⁹ და მრავალი სხვა.

¹ ნიკოლაიშვილი, *კარსნისხევის*, გვ. 24.

² გაგოშიძე, *ტახტიძირის*, გვ. 22.

³ ხიდაშელი, *რიტუალი და სიმბოლო*, გვ. 203.

⁴ ჯაფარიძე, ჯავახიშვილი, *უძველესი მინათმოქმედი*.

⁵ დიღმელაშვილი, *ქრისტიანული სიმბოლიკა*.

⁶ რამიშვილი, *აღმოსავლეთ საქართველოს*.

⁷ გოგოჭური, ბერძენიშვილი, *ტახის/ლორის კულტი*, გვ. 20.

⁸ ლლონტი, *ცხოველის გამოსახულებიანი*.

⁹ ჩიხლაძე, *წინაქრისტიანული ხანის*.

რიტუალური დანიშნულების ნივთს უნდა წარმოადგენდეს სამთავროს სამაროვნის # 93 სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურა (ე. წ. „მოცეკვავე ბიჭუნა“), რომელიც ახ. წ. III-IV სს. თარიღდება.¹ ფიგურას ხელები წელზე აქვს დანყობილი და მუხლებშია მოხრილი (ფ. # 13). როგორც ჩანს, არტეფაქტით გადმოცემულია ადამიანის რიტუალური ცეკვა, რომელიც, სავარაუდოდ, მისი აღმოჩენის კონტექსტიდან გამომდინარე, დაკრძალვის რიტუალთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

შესაბამისად, შესაძლებელია, ზემოთ განხილული ფაქტები და არქეოლოგიური მასალა იყოს იმის დასტური, რომ გვიანბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული გვიანანტიკური ხანის ჩათვლით აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ზოგიერთი ტომი მაინც თაყვანს სცემდა ერთსა და იმავე წარმართულ ღვთაებას. ზემოთ განხილული ანთროპომორფული ფიგურები შესაძლებელია დაკავშირებული ყოფილიყო ნაყოფიერების, ბუნების აღორძინების ძალებთან (ღვთაებასთან), და თავისთავად ბუნების დიდი დედის კულტთან.

არქეოლოგიური მასალის განხილვის შემდეგ აშკარა ხდება, რომ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში წელზე შემორტყმული სარტყელი წარმოადგენს სპეციალურ სარიტუალო ატრიბუტს, რომელიც, როგორც ჩანს, კულტის მსახურებს ან ტომის ბელადებს ეკეთათ სხვადასხვა რიტუალის შესრულების დროს. არმაზისხევში გამოვლენილ დერგზე დაძვნილ ანთროპომორფულ ფიგურასაც წელზე სარტყელი აქვს შემორტყმული, რაც უკვე თავისთავად მიანიშნებს, რომ აღნიშნული გამოსახულებაც რიტუალის პროცესშია წარმოდგენილი. ასევე ცხადი ხდება, რომ მას გამორჩეული ადგილი ეჭირა საზოგადოებაში და მისი განსაკუთრებული როლის მანიშნებელი სწორედ წელზე შემორტყმული სარტყელია. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ იგი წარმოადგენს სამარხის ინვენტარს, სავარაუდოა, რომ აქ მოცემული უნდა იყოს რიტუალური სიუჟეტი, რომელიც უკავშირდება მიცვალებულთა სამყაროს.

იქმნება შთაბეჭდილება, რომ არმაზისხევის ანთროპომორფული გამოსახულება უნდა გამოსახავდეს მამაკაცს (ამ მოსაზრებას შესაძლებელია მხარს უჭერდეს ის ფაქტიც, რომ მტკვარ-არაქსის პერიოდიდან მოყოლებული, როცა სამხრეთ კავკასიაში საბოლოოდ მკვიდრდება პატრიარქალური გვარი, ანთროპომორფული გამოსახულებებით უმრავლეს შემთხვევაში გადმოცემულია ღვთაება-მამაკაცი), მიუხედავად იმისა, რომ მას არ აქვს აღნიშნული ეპოქისათვის დამახასიათებელი ფალოსის ნიშანი. ადრერკინის პერიოდის სამხრეთ კავკასიაში გავრცელებულ ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურებისგან განსხვავებით, ზემოაღნიშნული დეტალის არქონა ხაზგასმით უნდა მიანიშნებ-

¹ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების, გვ. 178.

დეს, რომ არმაზისხევის ანთროპომორფული გამოსახულება არ უკავშირდება ნაყოფიერების კულტს და მისი აღმოჩენის კონტექსტიც ამას უსვამს ხაზს. ამგვარ მსჯელობას მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ ძვ. წ. IX-VII სს-ების ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურების აბსოლუტური უმრავლესობა, რომელთაც აქვთ გამოკვეთილი ფალოსის ნიშანი და, შესაბამისად, დაკავშირებულნი არიან ნაყოფიერების ღვთაებასთან არ წარმოადგენენ სამარხეულ ინვენტარს.

თუ რომელ კონკრეტულ რიტუალს შეიძლება უკავშირდებოდეს არმაზისხევის ანთროპომორფული გამოსახულება, ჯერჯერობით ძნელია ამის თქმა. სავარაუდოდ აქ საქმე გვაქვს მიცვალებულთა სამყაროს ღვთაებისადმი მიძღვნილ რიტუალთან.

გ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „შუაბრინჯაოს ხანიდან ვიდრე რკინის ფართო ათვისების ხანამდე სამხრეთ კავკასიაში ადამიანის არც მოცულობითი და არც გრაფიკული გამოსახულება არ არის.“¹ არმაზისხევის, გრაკლიანი გორის და ნატახტრის აღმოჩენები ამ მოსაზრებას უარყოფს და ნათელს ხდის, რომ გვიანბრინჯაოს ხანაშიც ხდება კერამიკულ ჭურჭელზე ანთროპომორფული გამოსახულებების დატანა, თუმცა მაინც საგრძნობია ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის ამგვარი გამოსახულებების იშვიათობა, მიუხედავად იმისა, რომ გვიანბრინჯაოს პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები (ნამოსახლარები, ასევე სამაროვნები) საკმაოდ მრავლად არის გამოვლენილი და შესწავლილი საქართველოს ტერიტორიაზე.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ანთროპომორფული ფიგურების იშვიათობა მეტყველებს იმაზე, რომ მათი გამოსახვა ხდებოდა განსაკუთრებული მოვლენების აღსანიშნავად. შესაძლებელია, ისინი ეძღვნებოდათ გარდაცვლილ კულტის მსახურებს და გამოსახავდნენ მათ გარკვეული რიტუალის შესრულების პროცესში. ასევე სავარაუდოა, რომ ანთროპომორფული გამოსახულებებით გადმოცემული იყოს არა რომელიმე კონკრეტული ადამიანი, არამედ ზოგადად, რომელიმე ღვთაებისადმი მიძღვნილი რიტუალი (ეს შეიძლება იყოს ლოცვა, რიტუალური ცეკვა და სხვა).

სამარხებში დადასტურებული ამგვარი გამოსახულებები ლოგიკურად უნდა აღნიშნავდეს მიცვალებულთა სამყაროსთან დაკავშირებულ ღვთაებას ან რიტუალს. ყოველ შემთხვევაში, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის შედეგად შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, რომ ამ პერიოდში არ არსებობდა კერამიკულ ჭურჭელზე ანთროპომორფული გამოსახულებების დატანის ტრადიცია და ამჯერად საქმე გვაქვს იშვიათ შემთხვევასთან. ამგვარი ქმედებით უნდა გადმოეცათ რაიმე განსაკუთრებული მოვლენა, რიტუალი ან რომელიმე გამორჩეული ადამიანის

¹ ჯავახიშვილი, ადამიანის გამოსახულება, გვ. 61.

გარდაცვალების ფაქტი, ან სხვა მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომლის აღნიშვნა-საც არ ჰქონდა სისტემატური ხასიათი.

სათანადო არქეოლოგიური მასალის განხილვისა და პარალელების მოხ-მოების საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არმაზისხევში აღმოჩენილი პირ-მოყრილი დერგი ანთროპომორფული გამოსახულებით (და იმის გათვალისწი-ნებითაც, რომ გამოსახულებას სარიტუალო სარტყელი აკრავს წელზე) ძვ. წ. XI-IX სს-ებით უნდა დათარიღდეს.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, არმაზისხევის ანთროპომორფული გამოსახულება წარმოადგენს მეტად მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ მონაპო-ვარს, რამდენადაც მსგავსი გამოსახულებები იშვიათად დასტურდება გვიან-ბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის კერამიკულ ჭურჭელზე. ამგვარი გამოსახუ-ლებების მნიშვნელობისა და ფუნქციის კონკრეტული განსაზღვრა ჯერჯე-რობით საკმაოდ რთულია, რამდენადაც ძალზე მცირეა მათი პარალელური მასალა, თუმცა ვიმედოვნებთ, რომ მომავალი არქეოლოგიური აღმოჩენები მეტ ნათელს მოჰყვანს ამ საკითხს.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

აფაქიძე (და სხვა), ნარეკვაძე – აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., ყიფიანი გ., სიხა-რულიძე ა., გიუნაშვილი გ., გავაშელი ე., ლლონტი ნ., კაპანაძე მ., *ნარეკვაძე* I, თბილისი, 1999.

გაგოშიძე, ტახტიძის – გაგოშიძე ი., *ტახტიძის სამაროვნები*, თბილისი, 2020.

გოგოჭური, ბერძენიშვილი, ტახის/ლორის კულტი – გოგოჭური გ., ბერძენიშვი-ლი ი., *ტახის/ლორის კულტი ქართულ არქეოლოგიასა და ეთნოკულტურაში*, სეშმ, V (50-B), 2014, გვ. 10-37.

დიღმელაშვილი, ქრისტიანული სიმბოლიკა – დიღმელაშვილი ქ., *ქრისტიანუ-ლი სიმბოლიკა I-VI სს. საქართველოში*, დისერტაცია, თბილისი, 2010.

ირემაშვილი, ხეკორძულას ხევის – ირემაშვილი შ., *ხეკორძულას ხევის არ-ქეოლოგიური ძეგლები (სათოვლე-ნაბაღრების ძვ. წ. VIII-VII სს. სამაროვანი)*, თბილისი, 2020.

კალანდაძე, სამთავრო – კალანდაძე ა., *სამთავრო. წინაანტიკური ხანის არქე-ოლოგიური ძეგლები*, „მცხეთა“, ტ. IV, თბილისი, 1980, გვ 8-173.

არქეოლოგიური კვლევა-ძიების – *არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები*, „მცხეთა“, ტ. II, თბილისი, 1978, გვ. 8-157.

სადრაძე (და სხვა), ნატახტრის – სადრაძე ვ., ხოხობაშვილი თ., ლლიღვაშვილი ე., ძნელაძე მ., ნატახტრის შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვნები, თბილისი, 2018.

ნაკაიძე, რიტუალური ფერხულის – ნაკაიძე ა., რიტუალური ფერხულის გამოსახულება გრაკლიან გორაზე, საბაკალავრო ნაშრომი, თბილისი, 2017.

ნიკოლაიშვილი, კარსნისხევის – ნიკოლაიშვილი ვ., კარსნისხევის მეთუნე-ხელოსანთა დასახლება, თბილისი, 1993.

რამიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს – რამიშვილი ქ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მცირე პლასტიკის ძეგლები, თბილისი, 2007.

ლლონტი (და სხვა), ხრამის დიდი გორის – ლლონტი ლ., კიღურაძე თ., ჯავახიშვილი ა., ხრამის დიდი გორის ანთროპომორფული ქანდაკებები, ძმ, 33, 1973. გვ. 5-16.

ლლონტი, ქვემო ქართლის – ლლონტი ლ., ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1965-1971 წწ.), თავი II, თბილისი, 1975.

ლლონტი, ცხოველის გამოსახულებიანი – ლლონტი მ., ცხოველის გამოსახულებიანი ჭურჭელი არაგვის ხეობიდან, „არქეოლოგიური ძიებანი“, თბილისი, 1977. გვ. 12-19.

ქვემო ქართლის – ქვემო ქართის (არუხლოს) არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ შესწავლილი ადრესამინათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარები (1966-1988 წწ.), თბილისი, 2015.

ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს – ფიცხელაური კ., აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ. წ. XV-VII სს.), თბილისი, 1973.

ჩიხლაძე, წინაქრისტიანული ხანის – ჩიხლაძე ვ., წინაქრისტიანული ხანის უინვალის სამაროვანი, თბილისი, 2015.

ჯავახიშვილი, ადამიანის გამოსახულება – ჯავახიშვილი გ., ადამიანის გამოსახულება საქართველოს უძველესი ხანის პლასტიკაში (ნეოლითის ხანიდან ადრეფეოდალურ ხანამდე), თბილისი, 2015.

ჯაფარიძე, ჯავახიშვილი, უძველესი მინათმოქმედი – ჯაფარიძე ო., ჯავახიშვილი ა., უძველესი მინათმოქმედი მოსახლეობის კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე, თბილისი, 1971.

ხიდაშელი, რიტუალი და სიმბოლო – ხიდაშელი მ., რიტუალი და სიმბოლო არქაულ კულტურაში, თბილისი, 2005.

Anthropomorphic Depiction from Armaziskhevi

Summary

The Great Mtskheta Archaeological Museum-Reserve conducted investigations of graves dating to the Late Bronze-Early Iron Ages in the Mtskheta municipality, specifically in the village of Armaziskhevi, in 2018 under the supervision of Nikoloz Maisurashvili.

The grave goods can be categorized into two chronological groups: the first group, dating to the 11th-9th centuries BC, and the second group, dating to the 8th-7th centuries BC.

The present paper focuses on a single grave that was unearthed in the Late Bronze-Early Iron Ages cemetery. The jar with an anthropomorphic depiction on its shoulder and with an inturned rim was discovered in the grave.

Anthropomorphic depictions have been rarely discovered on the archaeological sites from the South Caucasus, and therefore, rarely attested on the pottery vessels, dating to the Late-Bronze, early Iron Ages.

The earliest anthropomorphic depictions in the South Caucasus and Georgia have been found at archaeological sites from the end of the Neolithic and Chalcolithic periods.

The anthropomorphic depiction on the pottery vessel from Armaziskhevi, has a belt on its waist, which is very well visible and outlined detail. It is obvious, that this figure was depicted in the process of performing some ritual.

After the investigation vast archaeological materials, it becomes obvious, that the belt (on the waist) is a special ritual object, and it was worn by the priests or by the leaders of some tribes, during rituals in the Late Bronze-Early Iron Ages. It is also clear that the person, which is depicted on the pottery vessel, had significant role in the society and the proof of it is the belt on his waist. Given that the pottery vessel is part of the grave inventory, it is reasonable to infer that this human depiction is linked to the mortal world.

As it seems, the figure on the pottery vessel from Armaziskhevi appears to be male, even though it lacks the phallus, often characteristic sign of the anthropomorphic depictions in this period in the South Caucasus.

This observation underscores that the depiction from Armaziskhevi is not related to fertility cults. This conclusion is further supported by the context of its discovery. It's worth noting that all anthropomorphic figures from the 9th-7th centuries BC, which do feature a phallus and are consequently associated with fertility cults, have not been found within graves.

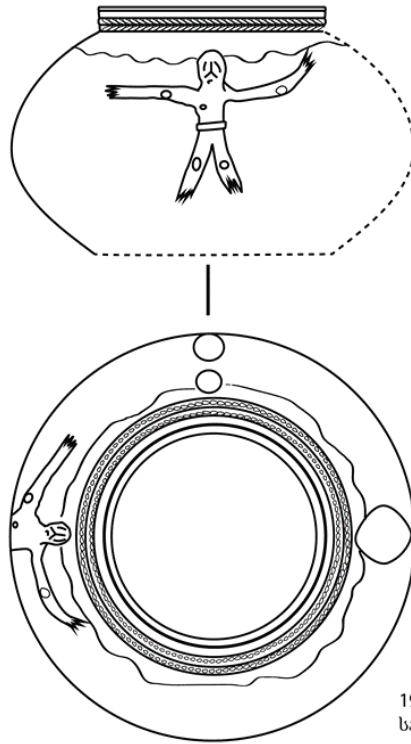
According to parallel materials, the pottery jar adorned with the anthropomorphic depiction from Armaziskhevi can be dated to the 11th-9th centuries BC.



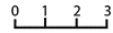
ფ. №1 (Photo 1)



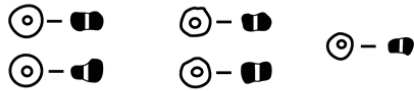
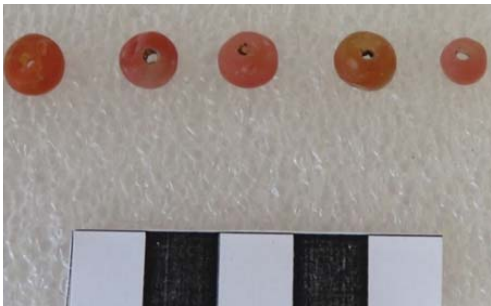
ფ. №2 (Photo 2)



19.06.2018
სამარბო N 1



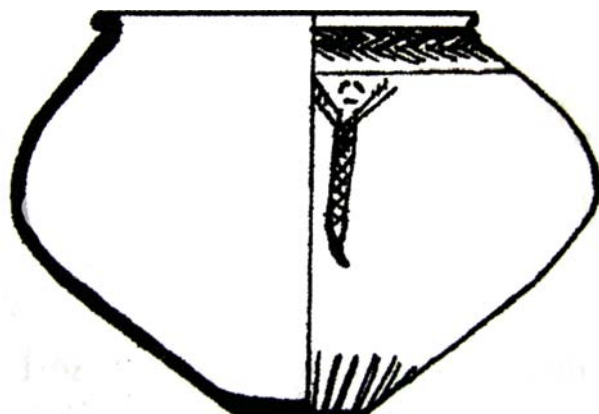
ფ. №3 (Photo 3)



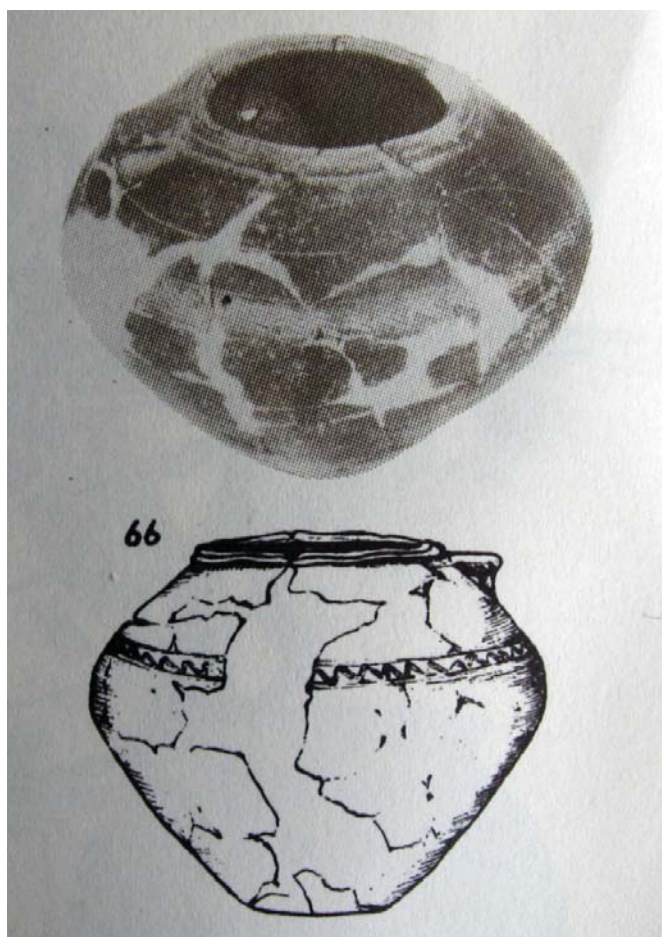
19.06.2018
სამარბო N 1



ფ. №4 (Photo 4)



ფ. №5 (Photo 5)



ფ. №6 (Photo 6)



ფ. №7 (Photo 7)



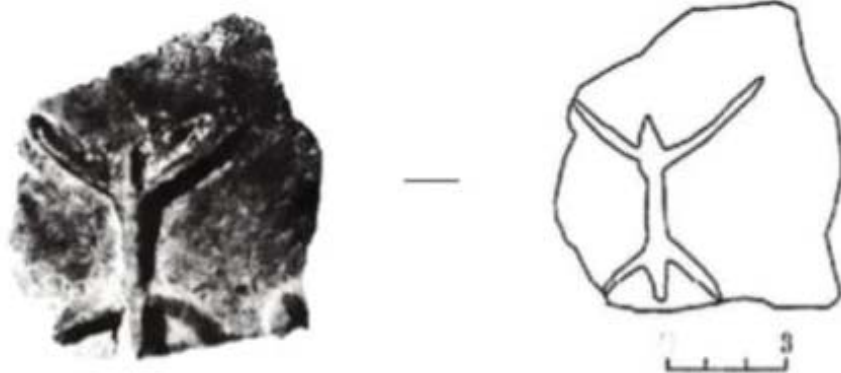
ფ. №8 (Photo 8)



ფ. №9 (Photo 9)



ფ. №10 (Photo 10)



ფ. №11 (Photo 11)



ფ. №12 (Photo 12)



ф. №13 (Photo 13)

ილუსტრაციები:

ფოტო 1. არმაზისხევი, სამარხი №1 (ფოტო კ. კობერიძე).

ფოტო 2. არმაზისხევი, სამარხი №1-ში აღმოჩენილი დერგი (დამტვრეული) ანთროპომორფული გამოსახულებით (ფოტო კ. კობერიძე).

ფოტო 3. არმაზისხევი, სამარხი №1-ში აღმოჩენილი დერგის (ანთროპომორფული გამოსახულებით) გრაფიკა (გრაფიკა ეკუთვნის რ. ბერიძეს).

ფოტო 4. არმაზისხევი, სამარხი №1-ში აღმოჩენილი სარდიონის მძივები (ფოტო კ. კობერიძე; გრაფიკა – რ. ბერიძე).

ფოტო 5. ნატახტრის სამაროვანი. დერგი ანთროპომორფული გამოსახულებით, ძვ. წ. XIV-XIII სს. (ფოტო აღებულია წიგნიდან: სადრაძე ვ., ხოხობამვილი თ., ლლიღვაშვილი ე., ძნელაძე მ., ნატახტრის შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვნები, თბილისი, 2018).

ფოტო 6. სამთავროს სამაროვანი, დერგი, ძვ. წ. XV-XIII სს. (ფოტო აღებულია წიგნიდან: მცხეთა, ტ. IV, 1980).

ფოტო 7. გრაკლიანი გორა. კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტი ანთროპომორფული გამოსახულებით (ფოტო აღებულია ა. ნაკაიძის საბაკალავრო ნაშრომიდან: რიტუალური ფერხულის გამოსახულება გრაკლიან გორაზე, თბილისი, 2017).

ფოტო 8. გრაკლიანი გორა. კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტი ანთროპომორფული გამოსახულებით (ფოტო აღებულია ა. ნაკაიძის საბაკალავრო ნაშრომიდან: რიტუალური ფერხულის გამოსახულება გრაკლიან გორაზე, თბილისი, 2017).

ფოტო 9. იმირის გორა. კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტი ანთროპომორფული გამოსახულებით. ენეოლითის ხანა (ფოტო გამოქვეყნებულია წიგნიდან: ლლონტი ლ., ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები [1965-1971 წწ], თავი II, თბილისი, 1975).

ფოტო 10. ხრამის დიდი გორა. კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტი ანთროპომორფული გამოსახულებით. ენეოლითის ხანა (ფოტო აღებულია წიგნიდან: ჯავახიშვილი გ., ადამიანის გამოსახულება საქართველოს უძველესი ხანის პლასტიკაში [ენეოლითის ხანიდან ადრეფეოდალურ ხანამდე], თბილისი, 2015).

ფოტო 11. არუხლოს გორა. კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტი ანთროპომორფული გამოსახულებით. ენეოლითის ხანა (ფოტო აღებულია წიგნიდან: ქვემო ქართლის [არუხლოს] არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ შესწავლილი ადრესამინათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარები [1966-1988 წწ.], თბილისი, 2015).

ფოტო 12. მცხეთა, კარსნისხევი. ქალის ქანდაკება. ახ. წ. I-III სს. (ფოტო ქ. დიღმელაშვილი).

ფოტო 13. მცხეთა, სამთავროს სამაროვანი. ანთროპომორფული ფიგურა, ახ. წ. I-III სს. (ფოტო დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი).

Illustrations:

Photo 1. Armaziskhevi. Grave N1 (Photo by K. Koberidze).

Photo 2. Armaziskhevi. Jar (broken) with anthropomorphic depiction, discovered in the grave N1 (Photo by K. Koberidze).

Photo 3. Armaziskhevi. Graphic of the jar with anthropomorphic depiction, discovered in the grave N1 (Graphic was made by R. Beridze).

Photo 4. Armaziskhevi. Cornelian beads discovered in the grave N1 (Photo by K. Koberidze; Graphic was made by R. Beridze).

Photo 5. Natakhtari cemetery. Jar with anthropomorphic depiction, 14th-13th centuries BC (Photo was taken from the book: Sadradze V., Khokhobashvili T., Ghlighvashvili E., Dzneladze M., *Middle and Late Bronze Age cemeteries from Natakhtari*, Tbilisi, 2018).

Photo 6. Samtavro cemetery. Jar, 15th-13th centuries BC (Photo was taken from the book: *Mtskheta*, vol. 4, 1980).

Photo 7. Grakliani Hill. Pottery vessel's sherd with anthropomorphic depiction (Photo was taken from the Bachelor thesis by A. Nakaidze: *Depiction of ritual dance from Grakliani Hill*, 2017).

Photo 8. Grakliani Hill. Pottery vessel's sherd with anthropomorphic depiction (Photo was taken from the Bachelor thesis by A. Nakaidze: *Depiction of ritual dance from Grakliani Hill*, 2017).

Photo 9. Imiris Gora. Pottery vessel's sherd with anthropomorphic depiction. Chalcolithic period (Photo was published in the book: Glonti L., *Results of the archaeological expeditions of Lower Kartli [1965-1971 years]*, vol. 2, Tbilisi, 1975).

Photo 10. Khramis Didi Gora. Pottery vessel's sherd with anthropomorphic depiction. Chalcolithic period (Photo was taken from the book: Javakhishvili G., *Human form in Ancient Georgian plastic art [From the Neolithic to the early Feudal period]*, Tbilisi, 2015).

Photo 11. Arukhlos Gora. Pottery vessel's sherd with anthropomorphic depiction. Chalcolithic period (Photo was taken from the book: *Early agricultural settlements investigated by the Lower Kartli [Arukhlo] archaeological expedition [1966-1988 years]*, Tbilisi, 2015).

Photo 12. Mtskheta, Karsniskhevi. Statue of a woman. 1st-3rd centuries AD (Photo by K. Digmelashvili).

Photo 13. Mtskheta, Samtavro cemetery. Anthropomorphic figure. 1st-3rd centuries AD (Photo by Great Mtskheta Archaeological State museum-reserve).